

Tillkomsten av lantbrukets lönsamhetsundersökningar i Norden

NILS WESTERMARCK

Professor emeritus, Helsingfors

I en utpräglad naturhushållning bedriver man jordbruk enligt härdvunnet traditionellt mönster. Nya metoder och andra innovationer tas endast långsamt i bruk. Man antecknar i almanackan föga mer än vissa tekniska och biologiska iakttagelser om sådd och skörd, kornas kalvningar och sjukdomsfall etc. Något behov av att föra räkenskaper i ekonomiskt syfte föreligger ej.

Utvecklingen under senare hälften av 1800-talet och kring sekelskiftet ledde emellertid till att jordbruket i stigande grad inlemrades i marknadsekonomi präglad av en penninghushållning. Detta skedde vid en tidpunkt då industrialismen gjorde sitt genombrott. Lantbruket fick samtidigt utstå svår konkurrens från transoceaniska agrarländer. Det europeiska lantbruket hamnade i kläm mellan två sköldar. Det blev angeläget att få fram vederhäftiga tekniska och ekonomiska fakta. De bokföringssystem som kommersiella och industriella företag hade använt sig av visade sig dock vara mindre lämpliga då det gällde familjegårdsbruk. Bondebrukens karaktär av att utgöra naturbundna komplicerade helheter av »organiskt» sammanflätade produktionsgrenar medan de samtidigt utgör en unik kombination av företag och livsform ställer sina specifika krav på en meningsfull form av bokföring. De affärsmässiga modeller som tillämpades på herrgårdarna manade ej som sådana till efterföljd. Inom bondebruken växte emellertid ett spirande intresse fram för räkenskapsföring som en följd av penninghushållningens genombrott. Bönderna var icke längre enbart odlare och brukare utan tillika marknadsorienterade företagare. Lokala bokföringsföreningar grundades. Man nöjde sig inte längre med biologisk-tekniska anteckningar utan önskade även få besked om kostnader, intäkter och övriga på gårdsbrukets lönsamhet inverkan ekonomiskt betydelsefulla faktorer.

Till först i Danmark men senare även i övriga nordiska länder anställdes ambulerande bokföringskonsulenter, vilka vid besök från gård till gård bistådde de till verksamheten anslutna jordbrukarna i deras räkenskapsföring. Bokhållningens modeller avvek dock i hög grad från varandra. Meningsfulla jämförelser mellan regioner, gårdsgrupper och enskilda gårdsbruk förutsätter emellertid att bokföringens grunder är ensartade. Det kom sålunda att taga sin rundliga tid innan man på nationella riksplan i Norden nådde fram till en på enhetliga normer grundad verksamhet.

Bokföring formulerad som begrepp är tänjbar. I inskränkt bemärkelse förstår man med bokföring systematiskt regelbundet återkommande och noggranna uppteckningar av ekonomiska händelser så att det blir möjligt att utnyttja resultaten för driftsekonomiska respektive lantbrukspolitiska syften. Frambringade uppgifter kan tjäna som stomme för driftsanalyser och agrarpolitiska beslut. Skattemyndigheterna ställer sina egna av dem godtagbara krav och önskemål på de skattepliktigas bokföring.

Utän tvakan står det uppkomna intresset för driftsekonomi (företagsekonomi) i samband med jordbrukskooperationens genombrott och spridning på bred nordisk bas då vårt sekel var ungt. Tillkomsten av fortlöpande på bokföring baserade undersökningar avsedda att belysa lantbrukets ekonomiska villkor i våra nordiska länder liksom det mönster som har följts företer intressanta för att inte säga märkliga drag.

Impulserna till de nordiska lönsamhetsundersökningarna emanerar otvivelaktigt från Tyskland och Schweiz. Såväl i Tyskland som i Schweiz fanns vid sekelskiftet flera jordbrukare som för sin verksamhet hade stöd av att man förde räkenskaper för sitt gårdsbruk. Studier av dåtida lantbrukslitteratur vittnar tydligt om att man i Norden var medveten om vad som tilldrog sig på kontinenten.

Den kände tyske lantbruksekonomen Hermann Howard har betraktats som grundläggare av sådana lönsamhetsundersökningar som baserar sig på ett så stort antal bokföringsgårdar att materialet tillåter statistiska bearbetningar. Nordiska lantbruksekonomer lärde i början av seklet antingen vid besök eller genom litteraturstudier känna bl. a. Howards, Waterstradts, Krämers m. fl. centraleuropeiska lantbruksekonomers arbeten. Då det gäller på bokföring och statistik baserade lönsamhetsundersökningar tillkommer epitetet anfader dock professor Ernst Laur (1871–1969) i Schweiz och hans driftsekonomiska undersökningar. Den av honom utformade och i bruk tagna modellen för räkenskapsföring kan i korthet beskrivas som ett enkelt bokföringssystem med utvidgad detaljerad redovisning och registrering av fysisk-tekniska element såväl i fråga om insats som avkastning. Jordbrukarnas anslutning till bokföringsverksamheten sker frivilligt då det är främmande för ett demokratiskt statsskick att tillämpa tvång för dylika syften. Laur hade år 1899 igångsatt på empiriskt material grundade undersökningar vilka redan några år senare kom att omfatta över ett tusental schweiziska gårdsbruk. Laurs modell kan kort sagt beskrivas som lantbruksbokföring kombinerad med driftsstatistik.

Målsättningen går ut på att få fram en företagsekonomisk helhetsbild av enskilda gårdsbruk samtidigt som den gör det möjligt att analysera kausaliteten. Laurs system ställer emellertid sina egna intellektuella krav på bokhållaren. Dagligen återkommande anteckningar och registrering av biologiska, tekniska och ekonomiska data fordrar noggrannhet och tankeskärpa. En saklig grundval för beslut och handlingar tryggas emellertid på ett helt annat sätt än då man nöjer sig med att i en enkät ifylla svar.

I familjegårdsbruket är det oftast företagaren eller hans hustru eller båda gemensamt som svarar för bokföringen. De nordiska böndernas allmänbildning hade redan för ett sekel tillbaka i tiden nått upp till en hög standard internationellt taget. Den i Grundtvigs anda grundade folkhögskolorörelsen hade härvid kommit att spela en avgörande roll. Hos allmogen hade den vunnit allmänt erkännande. Då därtill kan läggas att – med undantag för en kort dansk parentes – Nordens bönder aldrig varit bundna av livegenskapens bojor kan man med skäl påstå att de nordiska bönderna redan i början av detta sekel innehade tillräcklig intellektuell beredskap för att i praxis anamma och omsätta Laurs modell.

I slutet av 1800-talet och långt fram på 1900-talet kan Danmark med rätta kallas lantbrukets banerförare i Norden. Företrädarna för danskt lantbruk upprätthöll livliga, berikande kontakter med central- och västeuropeiska kolleger. I viss mån gäller det sagda även för Sveriges vidkommande. Norge och Finland låg geografiskt sett mera i periferin. Det oaktat kom man i de två sistnämnda länderna tidigare i gång med riksomfattande organ avsedda att på bokföringsmässiga grunder undersöka lantbrukets lönsamhet. I Norge skedde genombrottet 1911, i Finland 1912. För Sveriges del dröjde det till år 1917 och för Danmarks vidkommande till år 1918. Med tanke på den mellanfolkliga kontaktintensiteten kunde man ha förmodat att den kronologiska ordningsföljden varit den motsatta.

Självfallet kan personliga faktorer ha medverkat till att mönstret inte blev det man kunde ha väntat sig. Ett annat och mera sannolikt skäl till danskt respektive svenskt dröjsmål kan logiskt sett tänkas ha varit följande. Såväl i Danmark som i Sverige hade redan strax efter sekelskiftet grundats flera lokala bokföringsringar i enlighet med tysk förebild. Dessa hade vuxit sig tämligen starka men avvek från varandra i fråga om bokföringssystem och fältverksamhet. Samtidigt hade viss konkurrens uppkommit ringarna emellan. Att utveckla och skapa ett enhetligt mönster för en på riksplan verksam organisation drog därför ut på

tiden. Man var inte benägen att avstå från egna redan existerande regionala respektive lokala verksamhetsmodeller.

Lantbrukets fortlöpande lönsamhetsundersökningar i de nordiska länderna tillkom i och med att intresse för dylika uppstod inom lantbrukets organisationer. Om man emellertid går mera på djupet så utgör ju en institution respektive organisation endast ett instrument med vars tillhjälp en idé verkställs medan själva idén utgår från en intellektuellt vaken individ.

De må här inom parentes nämnas att de på bokföring grundade undersökningarna kom senare att bli så omfattande att organisationerna inte i längden ekonomiskt maktade med att upprätthålla verksamheten. Statsmakten trädde därför till då man insett undersökningarnas värde för såväl driftsekonomiska som lantbrukspolitiska syften. De bedrivs därför numera i statsmaktens regi.

I det följande fokuseras intresset på en kartläggning av de personliga kanaler längs vilka kännedom om Laurs banbrytande, på empiriskt statistiskt material grundade, lönsamhetsundersökningar nådde fram till Norden och här efterföljdes och fördes upp på ett riksomfattande plan. Det är skäl att erinra sig att lönsamhetsundersökningarna enligt modell Laur introducerades på nordisk botten vid en tidpunkt då Nordiska Jordbruksforskarens Förening (NJF) inte ännu sett dagens ljus så ej heller Nordiska Bondeorganisationernas Centralråd (NBC). Vilka var de personer som i respektive nordiskt land tände lågan och/eller i praxis omsatte verksamheten? På vems eller vilkas initiativ och med tillhjälp av vilka medel respektive media har information skett och kontakter uppstått?

Frågan penetreras här på nationell basis. Island har dock på grund av särskilda omständigheter lämnats utanför. Räkenskapsundersökningarna tog nämligen sin början därstädes först år 1936.

Som banerförare på riksplan har såsom redan framgått *Norge* gått i spetsen. Det Kgl. Selskap för Norges Vel hade år 1909 beviljat konsulenten Haakon Five (1880–1944) ett resestipendium. Redan år 1908 hade Five på sina resor i olika delar av Norge insamlat gårdsvisa data varvid han följde det mönster med stickprov som fått stor spridning i England under namn av »survey»-metoden. Han ansåg emellertid metoden som otillfredsställande då det gällde att få fram en driftsekonomisk helhetsbild av gårdsbruket. Då Five år 1910 företog sin resa till Tyskland och Schweiz hade Laurs lärobok i lantbrukets bokföring »Landwirtschaftliche Buchführung für bäuerliche Verhältnisse» redan utkommit med tre upplagor. Av allt att döma hade Five studerat boken och den hade väckt hans intresse. Han vände sig därför till Selskapet för Norges Vel. På förslag av Joh. E. Mellbye, en av förgrundsgestalterna i norskt lantbruk och bl. a. senare sällskapets ordförande, beviljades Five ett belopp på 600 Nkr för resan. Under år 1910 uppehöll sig Five en längre tid vid schweiziska bondeförbundet i Brugg med Laur såsom ledare av dess forskningsverksamhet (Schweizerisches Bauernsekretariat). Senare utnämndes Laur till professor i lantbruksekonomi vid Tekniska Högskolan i Zürich. Han kom så att samtidigt inneha två viktiga poster. I sin föredömligt avfattade reseberättelse omtalar Five att Laur älskvärt tagit emot honom och berett honom ett utmärkt tillfälle att grundligt sätta sig in i det schweiziska på bokföring grundade räkenskapssystemet. Följande år sattes de norska undersökningarna enligt schweiziskt mönster i gång under Fives ledning. Anslutningen skedde i ett blygsamt format och kom under det första räkenskapsåret 1911–1912 att omfatta endast 39 gårdsbruk. Startskottet hade i alla fall avlossats för verksamhet på riksnivå.

Five var en eldsjäl, en förkunnare som tillika ägde administrativa och organisatoriska talanger. Han kom därför att i sig personifiera såväl idéväckaren som innovatorn. Senare tog rikspolitiken hans tid i anspråk. Han tog säte i Stortinget som fylkesman och verkade även någon tid som statsråd och lantbruksminister.

Fig. 1. Haakon Five.

Efter Norge följer så *Finland* i den kronologiska ordningen. År 1911 anställde den finskspråkiga centralorganisationen för lantbruksrådgivning »Maatalousseurojen Keskusliitto» docenten J. E. Sunila (1875–1936) att leda de på bokföring baserade lönsamhetsundersökningarna. Undersökningarnas första utgåva omfattar räkenskapsåret 1912–1913 med bokslut från 122 gårdsbruk. Sunila hade år 1910 vistats i Schweiz, om samtidigt med Five är ej bekant, och där stiftat bekantskap med Laur. Kejsrerliga Alexandersuniversitetet dvs. nuvarande Helsingfors universitet hade beviljat Sunila ett docentarvode stort 4000 mk.

Tyvärr har det ej lyckats att få tag på Sunilas personliga hågkomster från hans besök i Schweiz. Han har mycket stora förtjänster som ledare och organisator av de i Finland förda lönsamhetsundersökningarna. Emellertid tillkom undersökningarna inte direkt på initiativ av honom. Den som enligt egen utsago hade aktualiserat frågan så att den omsattes i handling var professor Hannes Gebhard, jordbrukskooperationens fader i Finland. Inom den finska centralorganisationen för lantbruksrådgivning hade man visserligen behandlat frågan om lönsamhetsundersökningar redan år 1907 dock utan att leda till åtgärder. Gebhard hade tagit upp frågan år 1910 i jordbrukskooperationens ideella organisation Pellervo-Seura (Pellervo-Sällskapet), som i sin tur vidarebefordrade ärendet till den centrala organisationen för lantbruksrådgivning.

Gebhard hade åren 1887 och 1898 bedrivit samhällsekonomska studier i Tyskland och i Schweiz och därstädes sammanträffat med och inspirerats av ledande lantbruks- och nationalekonomer. Det må nämnas, att i ett senare skede uppstod en hetsig polemik mellan Gebhard och Sunila och den senares efterträdare Ellilä om undersökningarnas uppläggning. Gebhard ansåg att man hade negligerat de agrarpolitiska aspekterna. Ännu förtjänar

Fig. 2. J. E. Sunila.

att anföras, att år 1911 hade docenten Eino Cajander i ett uttömmande föredrag föreslagit att Lantbruksvetenskapliga Samfundet i Finland måtte taga sig an kontinuerliga lönsamhetsundersökningar baserade på statistiskt vederhäftigt bokföringsmaterial. Nämnas bör även att Cajander sänt ett exemplar av sin doktorsavhandling till Laur som i ett artigt brev tackat för försändelsen.

I Danmark existerade redan före år 1910 ett flertal räkenskapsringar av lokal respektive regional karaktär. Det kom emellertid att dröja till år 1918 innan man kunde enas om att konstituera ett riksomfattande organ »Det Landökonomiske Driftsbureau». En av det danska lantbrukets ledande gestalter i början av detta sekel professor Theodor Westermann hade i sin egenskap av ordförande för Landhusholdningsselskabet flera gånger framkastat tanken på att skapa ett riksansvarigt organ i vilket de regionala kretsarna skulle uppgå. Studieresor hade företagits till Norge och Sverige av företrädare för danskt lantbruk. Bland andra hade man kontaktat Five och Nanneson. Först år 1918 utlöstes Westermanns gamla tanke i handling. Westermann var icke till facket lantbruksekonom utan hans ämnesområde var jordbrukslära. Som vidsynt forskare hade han stiftat bekantskap också med tyskspråkig driftsekonomisk litteratur och fattat intresse för lönsamhetsundersökningar.

Den första utgåvan av danska räkenskapsresultat omfattade åren 1916–1917 med 73 anslutna gårdar. Officiellt utgår man dock från år 1918 som konstituerande år då verksamheten blev riksomfattande. I likhet med vad som var fallet i Finland var det också här en annan person än idékläckaren, som kom att leda och organisera verksamheten och detta under ett kvartsekel nämligen professor O. H. Larsen (1875–1955). Denne spelade en

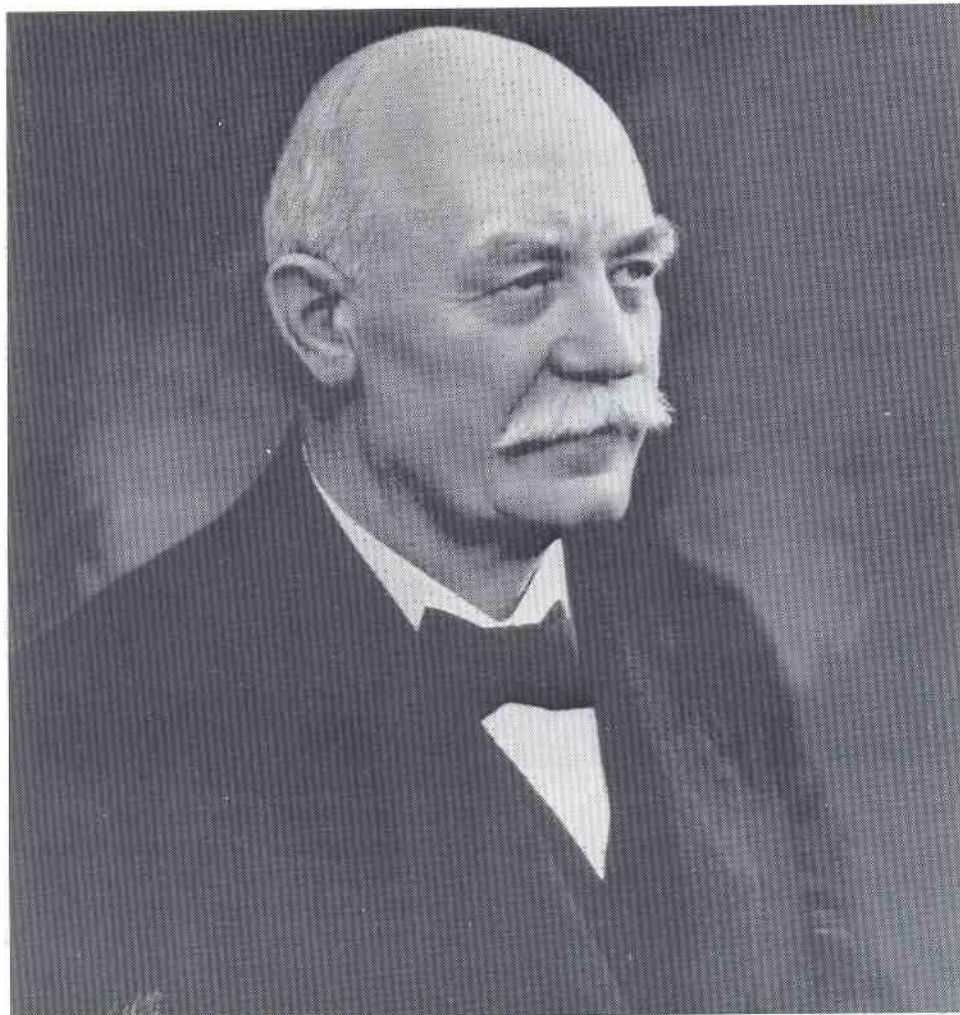

Fig. 3. O. H. Larsen.

avgörande roll då de danska driftsgranskningarna i praxis utformades. Att O. H. Larsen och Five personligen kände varandra liksom även Nanneson är uppenbart.

Larsens brevväxling med Laur finns bevarad i ett omfattande Laur-Archiv deponerat i Bundesarchiv i Bern. Några rader ur korrespondensen förtjänar att här återges då de är utmärkande för den aktning Laur åtnjöt i Norden såsom överhuvudtaget i de delar av Europa där man förstod och korresponderade på tyska respektive franska. Larsen skriver i brev av den 6.3.1913 »Ich habe von dieser Wirksamkeit so vieles gehört und gelesen dass die mir besonderes intresiert und ich glaube dass wir in Norwegen und Dänemark die letzten Jahre das ähnliche beginnen haben.»

Av Laur's svarsbrev framgår att han iakttog viss återhållsamhet och ställde vissa krav på applikanternas kvalifikationer. Ett par meningar belysande för hans inställning förtjänar att citeras »In der Regel waren es Herren welche in ihren Heimatland ähnliche Erhebungen zu organisieren hatten. Wenn Sie diese Bedingung zu erfüllen in der Lage sind, so würde Ihrer Zulassung nichts im Wege stehen.»

Fig. 4. Ludvig Nannesson.

I Sverige upprättade Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap år 1917 en bokföringsbyrå, driftsbyrån. Verksamheten omfattade till en början 183 gårdsbruk. Redan tidigare hade lokala bokföringsföreningar existerat. Malmöhus läns hushållningssällskap hade år 1911 i sin verksamhet infogat på bokföring grundade lönsamhetsundersökningar.

För Sveriges vidkommande kom agronom Ludvig Nannesson (1881–1963) sedermera professor i lantbruksekonomi att spela en avgörande roll såväl som initiativtagare, organisatör och ledare av de svenska på räkenskapsföring grundade fortgående lönsamhetsundersökningarna. Nannesson hade redan år 1906 skrivit en uppsats om kontroll inom växtodlingen. Den byggde huvudsakligen på intryck och impulser hämtade från Danmark. Han ivrade för att grunda bokföringsföreningar. Den första i branschen tillkom år 1909. Nannesson kände väl till såväl tyska som schweiziska förhållanden. Detta framgår bl. a. tydligt av det föredrag han höll år 1913 i vilket ingår följande passus: »Ett land som intager en ledande ställning, när det gäller att för den allmänna jordbruksekonomien genom statistiska bearbetningar utnyttja i praktiken utvunna är Schweiz. Här har sedan 1901 genom det schweiziska bondesekretariatet under ledning av professor Laur i Brugg ej mindre än 2000 bokslut klarbearbetats för utredning av det schweiziska lantbrukets räntabilitet.» Nannesson kände även till att man såväl i Norge som i Finland igångsatt räkenskapsundersökningar enligt modell Laur. Han pläderade ivrigt för att i Sverige åstadkomma en verksamhet enligt schweiziskt mönster. Nannesson hade år 1909 sammanträffat med Laur i Brugg och under år 1913 en längre tid uppehållit sig därstädes. Det kom såsom sagt dock att dröja ända till 1917 innan Sveriges Allmänna Lantbrukssällskap grundade en bokföringsbyrå på riksplan kallad driftsbyrån under ledning av Nannesson. På uppdrag av lantbruksstyrelsen fungerade Nannesson som ledare av den första officiella och nationella räntabilitetsundersökningen omfattande räkenskapsresultat för 183 gårdsbruk år 1914–1915. Verksamheten förstatligades helt år 1950. Ända fram till år 1945 då han gick i

pension hade Nanneson lett verksamheten. »Bokföringen gav inkörsporren till Nannesons arbete på det driftsekonomska området» för att citera Lennart Hjelm.

Nanneson spelade en central roll såsom ledande nordisk lantbruksekonom under en lång följd av år.

Som sammanfattning av vad här framgått kan sägas att Laur's roll som anfader för lantbrukets på bokföring grundade lönsamhetsundersökningar i hela Norden är dokumenterad och uppenbar.

För arkivstudier i Schweiz har Finska Vetenskaps societeten beviljat ett reseunderstöd, vilket med tacksamhet annoteras.

REFERENSER

- Abegg, H. 1964. Abschied von Professor Ernst Laur. Agrarpolitische Revue. Heft 10 (Nr. 182).
- Borgedal, Paul 1968. Norges jordbruk i nyere tid. Bind III Ökonomi og omsetning.
- Five, Haakon 1910. Stipendieberetning fra et studieophold i Schweiz og Tyskland. Tidskrift for Det norske Landbruk 1910 pp. 81–88.
- Frauendorfer S. 1961. Ernst Laur als agrarwissenschaftlicher Publizist. Das Schrifttum der Agrarwissenschaft Heft 3.
- Gebhard, Hannes 1921. Maatalouden kannattavaisuuden tutkimus ja sen kehittäminen meillä ja muualla. Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja pp. 79–105, 211–229, 328–326.
- Hjelm, Lennart 1948. Den jordbruksekonomska kostnadsberäkningens innebörd och grundförutsättningar. Meddelande från Kungl. Lantbruksakademiens ekonomiska avdelning Nr 23.
- Hjelm, Lennart 1963. Ludvig Nanneson. Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens tidskrift Årgång LII.
- Jutila, K. T. 1937. Juho Emil Sunila. Sonderdruck aus Journal of the Scientific Agricultural Society of Finland, Vol. 1937, pp. 1–16.
- Lantbruksekonomska Forskningsanstalten 1987. Maatalouden kannattavuustutkimus 75 vuotta (Lantbrukets lönsamhetsundersökning 75 år) 1987, Maatalouden taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 53.
- Larsen, O. H. 1935. T. Westermann – Tidskrift for landökonomi Nr 3.
- Norges Lantbruksekonomske Institutt 1966. Driftsgranskningar i jordbruket gjennem 50 år 1911–1960.
- Nôu J. 1966. Ernst Laur som lantbruksekonom och agrarpolitiker. Manuskript Lantbrukshögskolan 1966.
- Nôu J. 1971. Juho Emil Sunila – Igångsättaren och utvecklaren av lantbrukets räntabilitetsundersökningar i Finland. Mimeo. Lantbrukshögskolan 1971.
- Nôu J. 1973. Ludvig Nannesons väg från agronomin till ekonomin. Del 2: Bilagor Mimeo. Lantbrukshögskolan 1973.
- Skovgaard, K. 1955. Ved Professor O. H. Larsens død. Tidskrift för Landökonomi (pp. 212–215).
- Sunila, J. E. 1915. Tutkimuksia Suomen maatalouden kannattavaisuudesta I v 1912–13 I. Maatalousseurojen Keskusliiton julkaisuja.
- Sunila, J. E. & Ellilä K. J. 1921. Väittelyä. Yhteiskuntataloudellinen Aikakauskirja (pp. 204–210, 311–322).
- Udvalget for det landökonomiske driftsbureau 1944. 25 års undersøgelser over landbrugets driftsforhold 1918–1943. Det landökonomiske driftsbureau.